

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота магістра

з теми **«РОЗВИТОК СЦЕНІЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ
УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.»**

Виконала: здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти з спеціальності
014 Середня освіта Історія,
СОРОКОПУД МАР'ЯНА ЛЕОНІДІВНА

Науковий керівник:
ФІЛІНЮК АНАТОЛІЙ ГРИГОРОВИЧ
доктор історичних наук, професор,
академік НАН ВО України

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Стан висвітлення теми в науковій літературі	7
1.2. Джерельна база роботи	16
1.3. Методи дослідження	20
Висновок до розділу	22
Розділ 2. ВИТОКИ ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ СЦЕНІЧНОГО МИСТЕЦТВА У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	23
2.1. Суспільно-політичні та соціально-економічні чинники культурного розвитку Правобережжя	23
2.2. Організаційне і кадрове становлення та функціонування театрального мистецтва регіону	41
2.3. Матеріальна база і фінансові аспекти театрального господарства краю	50
Висновок до розділу	58
Розділ 3. РОЗВИТОК ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЦЕНІЧНОГО МИСТЕЦТВА У РЕГІОНІ	59
3.1. Основні тенденції розвитку сценічного мистецтва	59
3.2. Художні особливості репертуарів сценічного мистецтва	76
3.3. Театральна культура Правобережжя в умовах Першої світової війни	85
Висновок до розділу	90
ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	95
ДОДАТКИ	110

ВСТУП

Театр – це найсильніша підпора
національного організму, це збірний
вияв слова нації, яка живе і бореться...

Л. Нигрицький (Григір Лужницький)

Актуальність дослідження. В сучасних умовах національно-культурної ідентифікації та європейської інтеграції України, її утвердження у світовому цивілізаційному просторі й водночас збереження історичної пам'яті, примноження національних традицій, особливої актуальності набувають питання вивчення історії української культури. Українське сценічне мистецтво є невід'ємною складовою національної культурної спадщини, джерелом збереження етнотрадицій, світоглядних цінностей, художнім імперативом духовної суверенності української нації.

Український театр в умовах імперської колонізації та важливих геополітичних, ідеологічних, соціотворчих і соціально-економічних перетворень українського народу, розвивався як цілісне мистецьке явище, набуваючи винятково важливого значення як націєтворчий феномен духовно-мистецького оновлення. Його художній вектор значною мірою встановлював і виробляв ідейно-естетичні координати для відродження та збагачення української культури, її популяризації в національному і загальноєвропейському мистецькому вимірах. Це додатково підкреслює необхідність історико-теоретичного обґрунтування і актуалізують відповідне комплексне дослідження для того, щоб повною мірою досягнути феномен культуротворення вітчизняного театру в контексті суспільного розвитку в наприкінці XIX – початку XX ст.

Відтак, в історії культури актуальним постає дослідження процесу конституювання українського театру як національного культуротворчого

інституту у суспільно-політичних умовах Російської імперії кінця XIX – початку XX ст., що зумовило вибір теми дослідження.

Театральне мистецтво було важливою ланкою культурних практик населення Правобережжя у сфері дозвілля. Через театральне аматорство мали вихід на культурне довкілля навчальні заклади, громадські організації, зокрема, цьому слугували артистично-мистецькі товариства. Професійні й мандрівні театральні колективи постійно відвідували міста і містечка. Глядацька публіка формувалася як із заможних прошарків населення, так і з міського простолюду. Тривале домінування польської театральної культури частково допускало український і російський сценічний репертуар і демонструвало здатність до участі у формуванні модерної міської культури. Від другої половини XIX ст. російське театральне мистецтво стало панівним на сценічних підмостках міських поселень Правобережжя. До поширення театральної культури причетні як приватні особи, так і органи міського самоврядування, які здавали в оренду приміщення гастролерам.

Об'єктом дослідження виступає сценічне мистецтво Правобережної України як органічна складова вітчизняної культури кінця XIX – початку XX ст.

Предметом дослідження обрано діяльність і місце сценічного мистецтва Правобережжя в системі соціокультурних зв'язків на межі XIX – XX ст.

Метою дослідження є комплексне вивчення розвитку сценічного мистецтва на теренах Правобережної України наприкінці XIX – початку XX ст.

Реалізація поставленої мети зумовлює необхідність вирішення таких дослідницьких завдань:

– проаналізувати стан висвітлення теми в науковій літературі, дати характеристику інформаційній наповненості та репрезентативності залучених джерел і фактичного матеріалу, а також пояснити роль і значення для виконання дослідження сформованого методологічного інструментарію;

– розкрити суспільно-політичні та соціально-економічні передумови і чинники розвитку сценічного мистецтва Правобережної України кінця XIX – початку XX ст.;

– відтворити витoki організаційного і кадрового становлення та функціонування сценічного мистецтва регіону;

– простежити зміни в формуванні матеріальної бази і фінансових питань сценічного господарства;

– розкрити процес розвитку та утвердження основних особливостей українського сценічного мистецтва Правобережжя в досліджуваний період;

– з'ясувати характер і художню специфіку репертуарів сценічного мистецтва;

– висвітлити зміни театрального життя в роки Першої світової війни.

Хронологічні межі дослідження визначені історико-культурним контекстом конституювання українського драматичного театру та інших форм сценічного мистецтва в системі соціокультурних зв'язків у полікультурному просторі Російської імперії і охоплюють період кінця XIX – початок XX ст. Нижня межа пов'язана з часом віддалення після 1881 р. театру в українській мові від театру в московській мові [46, с.461], утвердження сценічного мистецтва на території Правобережної України та його виокремлення в самостійну культурну одиницю [90, с.488], а верхня – із діяльністю в Києві Державного драматичного і Молодого театрів [51, с.63] та появою нових сценічних форм розвитку культури в регіоні у роки революції і Першої світової війни.

Територіальні межі дослідження: охоплюють терени Правобережної України, що включала Волинську, Київську і Подільську губернії й із 1832 р. складала разом Київське генерал-губернаторство.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності і науковості, а також загальнонаукові методи – аналізу, синтезу, індукції і дедукції, аналогії, порівняння, моделювання, але передусім конкретно-історичні методи: історико-генетичний, історико-

типологічний, історико-хронологічний, історико-порівняльний, історико-ретроспективний, культурологічний, цивілізаційний та інші.

Проведене дослідження має елементи наукової новизни. Це полягає в тому, що в зазначеній у назві постановці проблема розвитку сценічного мистецтва в Правобережній Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. поки що в історичній літературі комплексно не висвітлювалася. Крім того, на основі вперше введеного в науковий обіг низки джерел і значного фактичного матеріалу зроблено узагальнення про стан, тенденції становлення і особливості функціонування в Правобережжі на межі XIX – XX ст. сценічного мистецтва.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання її результатів під час подальшого наукового опрацювання різних аспектів історії вітчизняної культури кінця XIX – початку XX ст., створення узагальнюючих курсів з історії України, культурології, інтелектуальної історії, а також у процесі викладання нормативних курсів і спецкурсів з вітчизняної історії та культури цього періоду, політичної історії й політології, культурології, історичного краєзнавства тощо.

Апробація. Основні положення магістерської роботи доповідалися на засіданнях кафедри історії України КПНУ імені Івана Огієнка. Також на звітній студентській конференції, що відбулась у квітні 2023 р. на історичному факультеті було зроблено доповідь на тему: «Розвиток театрального мистецтва на Поділлі в другій половині XIX – на початку XX ст. у працях вітчизняних дослідників останніх років».

Структура дослідження зумовлена поставленою метою та науковими завданнями дослідження. Магістерська робота складається з вступу, трьох розділів, поділених на 9 підрозділів, прикінцевих висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків.

ВИСНОВКИ

Таким чином, всебічно розглянувши процес становлення українського театру кінця XIX – початку XX ст. як національного культуротворчого інституту в соціосфері колишньої Російської імперії, нам вдалось вирішити низку важливих дослідницьких завдань, визначених у вступній частині нашої роботи і які в подальших наукових студіях української культури можуть слугувати основою об'ємної наукової реконструкції історії національного театру України як в цілому, так і її окремих регіонів.

На базі опрацьованого масиву наукової літератури, періодичних видань кінця XIX – початку XX ст., опублікованих матеріалів, з'ясовано соціокультурну сутність і системність становлення та розвитку українського сценічного мистецтва, яке виявляється в інституційному поєднанні етноконсолідуючої, художньо-естетичної, світоглядно-просвітницької функцій.

Феномен українського сценічного мистецтва, зокрема українського національного театру, як культуротворчого інституту в культурно-топографічному та міжетнічному вимірах суспільства пройшов тривалий і надзвичайно складний шлях. До кінця XIX ст. у театральній сфері Правобережної України вибудувалась доволі складна структура, яка інтегрувала напрями діяльності: організаційно-управлінського типу (організація театру, адміністрація театру); нормативно-правового типу (статут театру, норми моральної регуляції); фінансово-господарського типу (нормативи матеріального та фінансового забезпечення, вимоги щодо укладання контрактів з артистами); творчого типу (забезпечення високого художнього рівня музично-драматичних вистав, театрального репертуару).

В цей час виявлено, що театр, як національний культуротворчий феномен, мав власну програму розвитку, принципи, форми організаційно-творчого управління (репертуар, програми виступів, гастрольні турне тощо),

функціонував і розвивався у контексті соціокультурних взаємозв'язків на макро- та мікроструктурних рівнях як важливий компонент тогочасного суспільного розвитку.

До національних музично-театральних осередків входили представники багатьох верств населення. Учасники українських музично-театральних колективів були вихідцями із різноманітних соціальних груп (інтелігенції, міщан, купців, селян, ремісників, робітників), різні за віком, матеріальним статусом, рівнем освіти, у багатьох випадках етнічним походженням. Незважаючи на жорстку імперську регламентацію театральної діяльності, розширення соціальної бази українського театального руху сприяло об'єктивному ідейно-естетичному процесу утвердження українського музично-драматичного театру як культуротворчого інституту в системі суспільних комунікацій.

Український театр досліджуваного періоду пройшов складну еволюцію жанрово-стильових засад: від реалістично-побутового (історичного, психологічного, героїчного, романтичного) у жанрових різновидах соціально-побутової драми, комедії, водевілю до модерністського стилю, у жанрі психологічної драми (філософсько-психологічної, лірико-поетичної), а також інноваційних форм монтажу драматичних сцен (картин), малюнків, нарисів. Модерністський стиль художнього мислення на національному ґрунті виявився через реципіювання європейських модерністських моделей (символізму і неоромантизму), а також через пропагування в імперських суспільно-політичних умовах характерних рис українського романтизму, з його традиційною тематикою зображення національної самобутності й духовної самоцінності особистості.

Перша світова війна суттєво позначилася на становищі театру на Правобережній Україні. Цей вплив був неоднозначним. З одного боку, театральні трупи, насамперед старих, класичних театрів, постійно перебували під загрозою припинення діяльності внаслідок недостатнього фінансування або ж реквізиції приміщень для потреб війська. З іншого боку, театральне

життя надзвичайно пожвавилось через необхідність заповнення вакууму у сфері відпочинку, викликаному дією «сухого закону». Аншлаги на виставах були звичним явищем. Однак досить часто реакцією на задоволення величезного соціального запиту багатотисячної публіки стало зниження якості театрального репертуару.

Результати виконаного дослідження можуть бути використані при вивченні історії української культури і особливо при викладанні навчальної дисципліни за вибором здобувачів вищої мистецької освіти «Основи сценічного та екранного мистецтва», покликаної сприяти формуванню особистості, її духовно-ціннісних орієнтацій, культурно-пізнавальних інтересів та естетичних смаків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Опубліковані документи і статистичні матеріали

1. Білецький О., Мамонтов Я. Український театр. Ч. 2. Український новий театр від початку XIX століття до перших років XX століття: хрестоматія. Київ : Мистецтво, 1941. 359 с.
2. Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Волынской и Подольской губерниям / [под ред. М. В. Довнар-Запольского]. Киев: Издательство товарищества Л. М. Фиш и П. Е. Вольсов, 1913. С. 911-1068.
3. Вся Винница. Литературно-художественный календарь-справочник и адресная книга на 1911 год. Винница: Б.в., 1910. 116 с.
4. Доклад артистки М. К. Заньковецкой // *Труды Первого всероссийского съезда сценических деятелей, 9–23 марта*. Москва, 1898. Ч. 2. С. 258–259.
5. Доклад П. К. Саксаганского и И. К. Карпенко-Карого Первому всероссийскому съезду актеров // *Из прошлого украинского театра*. Москва-Ленинград, 1938. С. 158–159.
6. Історія української культури. Збірник матеріалів і документів [за ред. д.і.н., проф. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука]. Київ: Вища школа, 2000. 607 с.
7. К истории театра в Юго-Западном крае // *Киевская старина*. 1885. Июнь. Т. XII. С. 458–476.
8. Памятная книжка Волынской губернии на 1911 год. Житомир: Изд. губерnsk. статист. ком., 1910. 620 с.
9. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. Житомир: Изд. губерnsk. статист. ком., 1916. 548 с.

10. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / [сост. В. Филимонов]. Каменец-Подольск: Издательство губернского статистического комитета, 1911. 296 с.
11. Подольская губерния. Город Каменец-Подольский. Каменецкий уезд. Б.м., Б.в. 47 с.
12. П. Т. К истории польского театра в Киеве // *Киевская старина*. 1890. Июнь. Т. XXIX. С. 533–540.
13. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1874. Т. XLV. Отделение первое. 1870. № 48498.
14. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Санкт-Петербург, 1889. Т. VII. 1887. № 4377.
15. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Санкт-Петербург, 1905. Т. XXIII. 1903. № 22757.
16. Сборник действующих в г. Каменец-Подольске обязательных постановлений городской думы. Каменец-Подольск: Тип. Свято-Троицкого Братства, 1915. 95 с.

2. Мемуари

17. Вінок спогадів про Заньковецьку: збірник / [Держ. музей театр. мистецтва УРСР, Укр. театр. т-во; упоряд.: О. Ватуля, П. Долина, П. Перепелиця]. Київ : Мистецтво, 1950. 258 с.
18. Григор'єв Г. У старому Києві. Київ : Радянський письменник, 1961. 357 с.
19. Кропивницький М. «Автобіографія (за 65 років)» // *Кропивницький Марко Лукич: зб. ст., спогадів і матеріалів*. Київ, 1955. С. 353–376.
20. Кропивницький М. Л. Твори. У 6 т. Т. 6. Київ : Держлітвидав УРСР, 1960. 672 с.
21. Пазовський А. Записки дирижера. Москва: Радянський композитор, 1968. 568 с.
22. Приходько В. Під сонцем Поділля : спогади. Ч. 2 / [упоряд. і авт. передм. Ю. Легун, О. Кравчук]. Вінниця : ТОВ Консоль, 2011. 416 с.

23. Проскуров 27 лет тому назад. Рассказ местного нотариуса К.И.К. Проскуров: Тип. «Порядок» М. Шильмана, 1915. 16 с.
24. Русова С. Мемуари. Щоденник. Київ: Поліграфкнига, 2004. 544 с.
25. Садовський М. К. Мої театральні згадки: 1881–1917. Харків ; Київ : Держ. вид-во України, 1930. 120 с.
26. Саксаганський П. К. По шляху життя: мемуари. Харків ; Київ : Держлітвидав, 1935. 231 с.
27. Тобілевич С.В. Тернистим шляхом: спомини // *Україна*. 1926. Кн. 1(16). С. 99–137.

3. Періодична преса

28. А было вчера... // *Подольнин*. 1915. 21 июля. С. 4.
29. Война и театры // *Киевская мысль*. 1916. 30 января. С. 4.
30. Гастроли А. К. Саксаганского // *Подольнин*. 1915. 27 января. С. 3.
31. Городской театр // *Юго-Западный край*. 1916. 21 февраля. С. 2.
32. Киевская опера // *Киевская газета*. 1901. 18 сентября. С. 2.
33. Киевская опера // *Киевская газета*. 1903. 20 декабря. С. 2.
34. Кропивницький М. За тридцять п'ять літ // *Нова громада*. 1906. № 9. С. 47–64.
35. Местная жизнь. Артистическое общество // *Волынская жизнь*. Житомир. 1906. 11 (24) ноября. № 25. С. 3.
36. Местная жизнь. Выставка картин. Открытие // *Волынская мысль*. Ровно. 1911. 2 июня. № 44. С. 4.
37. Местная жизнь. Выставка картин // *Волынская мысль*. Ровно. 1911. 16 июня. № 56. С. 3.
38. Миниатюры // *Киевская мысль*. 1915. 3 апреля. С. 3.
39. Предстоящий театральный сезон... // *Киевская мысль*. 1914. 3 августа. С. 2.
40. Театральные заметки // *Киевская мысль*. 1914. 7 октября. С. 2.
41. Театральный налог // *Юго-Западный край*. 1916. 16 сентября. С. 2.
42. Цензура песен и рассказов // *Киевская мысль*. 1915. 11 августа. С. 2.

4. Наукові видання, монографії і статті

43. Андріанова Н. М. Шляхи розвитку українського театру. Київ: Знання, 1960. 40 с.
44. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України ХІХ століття: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 408 с.
45. Антонович Д. Триста років українського театру, 1619–1919. Прага : Укр. громад. вид. фонд, 1925. 272 с.
46. Антонович Д. Український театр // *Українська культура: лекції за ред. Д. Антоновича* / [упоряд. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюба; перед. сл. М. Антоновича; додат. С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського]. Київ: Либідь, 1993. С. 443–473.
47. Антонович Д. Український театр: конспектив. іст. нарис. Прага; Берлін: Нова Україна, 1923. 592 с.
48. Антошко М. О. Театральне життя Подільського краю кінця ХІХ – початку ХХ століття // *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 3. С. 236-241.
49. Блашкевич С. Е., Дацун В. В., Кондратюк Р. Я. Театрально-музичне життя Житомира наприкінці ХІХ – початку ХХ століття // *Житомирщина на зламі тисячоліть. Наук. зб. «Велика Волинь»*. Житомир: М.А.К., 2000. Т. 21. С. 270–273.
50. Бодик О. Криза як фактор поступу в українському театрі і драматургії кінця ХІХ – початку ХХ століть // *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства: зб. наук. ст. : матеріали Міжнар. наук. конф., Ужгород, 10–12 жовт. 2005 р.* / Мін-во освіти і науки України, Ужгородський нац. ун-т. Ужгород : Госпрозрахунк. ред.-вид. відділ упр. у справах преси та інформації, 2005. Вип. 9 : Українська література в загальноєвропейському контексті. С. 42–44.

51. Бондар М. П. Українська культура на переломі епох (кінець XIX ст. – 1920) // *Історія української культури. У п'яти т. Т. 5. Кн. 1: Українська культура XX – початку XXI століть*. Київ: Наук. думка, 2011. С. 23-112.
52. Будзей О. *Вулицями Кам'янця-Подільського*. Львів: Світ, 2005. 272 с.
53. Веселовська Г. І. «Зачароване коло» Люціана Риделя на театральних перехрестях Києва 1910-х рр. // *Художня культура. Актуальні проблеми : наук. вісник / [Ін-т проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України]*. 2006. Вип. 3. С. 409–415.
54. Веселовська Г. І. *Театр Миколи Садовського (1907–1920): монографія* Київ: Темпора, 2018. 412 с.
55. Веселовська Г. І. Театральні перехрестя Києва 1900–1910-х рр. (Київський театральний модернізм) : монографія. Київ : Гнозіс, 2007. 328 с.
56. Веселовська Г. І. *Український театральний авангард*. Київ: Фенікс, 2010. 392 с.
57. Вієвський В. Поетика комедійної творчості І. Карпенка-Карого: літературний огляд. Кіровоград : Кіровогр. держ. вид-во, 1995. 93 с.
58. Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни // *Укр. іст. журн.* 2004. № 4. С. 56–70.
59. Вінницький музично-драматичний театр імені М. Садовського // URL: <https://townpass.com.ua/uk/interesting/gostyam-goroda/vinnitskiy-muzykalyno-dramaticheskyy-teatr-imeni-n-sadovskogo>
60. Вінницький театр у свічаді історії (1910–1940) / [Л. І. Семенко, О. В. Логінов]. Київ : Центр ДЗК, 2019. 536 с.
61. Вінниця: історичний нарис / [гол. ред. А.М. Подолинний]. Вінниця: Книга-Вега, 2007. 304 с.
61. Волинська губернія // URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
62. Волосатих О. Ю. Музична й театральна культура Поділля першої половини XIX століття // *Часопис національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2011. № 1 (10). С. 101–114.

63. Горбатовський П. Стаціонарний польський театр у Києві 1905–1914 років // *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавства. Вип. 5.* Львів, 2005. С. 19–44.

64. Гринишина М. Театральна культура рубежу XIX – XX століть : реалізм, дискурс / [Нац. акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучасного мистецтва]. Київ : Фенікс, 2013. 343 с.

65. Гринишина М. Шляхи класики в драматичному театрі України XX – початку XXI ст. // *Вісник Львівського університету.* Львів, 2005. Вип. 5. С. 74–83.

66. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. 2-е вид. Київ, 2000. 360 с.

67. Гурина Л. Кам'янець-Подільський як музичний центр другої половини XIX – початку XX ст. // *Вісник Львівської музичної академії імені М. Лисенка.* 2015. Вип. 21. С. 69–78.

69. Гуцал Р. Історія подільської культури XIX – початку XX століть: україно-польська мистецька інтеграція // *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 61. Т. 1. С. 97–102.

70. Дубина М. І., Дубина М.М. І. Карпенко-Карий і український театр другої половини XIX – початку XX століття: монографія. Київ : ДАКККіМ, 2005. 295 с.

71. Дятчук В. В., Барабан Л. І. Український тлумачний словник театральної лексики. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2002. 152 с.

72. Жилінський І. І золотої нитки не згубить. З історії театального мистецтва на Рівненщині // *Волинські дзвони. Наук.-красн. альманах.* Рівне, 1999. Вип. 3. С. 46–51.

73. Єршов В. О. Польська література Волині доби романтизму: генеологія мемуари стичності. Житомир : Полісся, 2008. 624 с.

74. Єсюнін С.М. Культурно-освітнє середовище міст Подільської Губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. // *Освіта, наука і*

культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 11. С. 198-219.

75. Єсюнін С. Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2015. 366 с.

76. Історія української культури. У 5 томах. Т. 5. Кн. 1. Українська культура XX – початку XXI ст. Київ: Наук. думка, 2005. 1293 с.

77. Історія театру // URL: <https://operetta.com.ua/pro-teatr/istoriya-teatru/>

78. «Його сміливо можна перенести до будь-якої столиці»: історія міського театру Вінниці // URL: <https://vezha.ua/jogo-smilyvo-mozhna-perenesty-do-bud-yakoyi-stolytsi-istoriya-miskogo-teatru-vinnytsi/>

79/72. Казимиров О. А. Український аматорський театр: (дожовтневий період). Київ : Мистецтво, 1965. 133 с.

80. Карліна О. Театральне життя у повітових містах Волинської губернії у першій половині XIX ст. // *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. Вип. 21. С. 27-32.

81. Кисіль О. Український театр: популярний нарис історії українського театру. Київ : Книгоспілка, 1925. 178 с.

82. Киричок П. М. Творча історія п'єси І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) «Безталанна» // *Іван Карпович Карпенко-Карий і українська театральна культура: матеріали Всеукр. міжвуз. наук. конф., 2 листоп. 1995 р., присвяч. 150-річчю від дня народж. І. К. Карпенка-Карого*. Київ, 1995. С. 38–39.

83. Ковальська Г. Кам'янець-Подільський як музичний центр на початку XX століття // *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Історичні науки*. 2010. Вип. 1 (15). С. 236–240.

84. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини : біографічний словник. Вінниця : ВМГО Розвиток, 2007. 1008 с.

85. Коломієць Р. Г. Театр Саксаганського і Карпенка-Карого. Київ: Мистецтво, 1984. 100 с.

86. Коломієць Р. Г. Традиції, канони і новації українського театру : початок ХІХ – початок ХХ ст. Кн. 1 / [Акад. мистец. України, Ін-т пробл. сучасн. мистец.]. Київ : Інтертехнологія, 2008. 132 с.

87. Корифеї українського театру. Матеріали про діяльність театру корифеїв. Київ: Мистецтво, 1982. 310 с.

88. Костриця М. Ю. Житомирський театр: міфи і реальність // *Духовні витоки Житомирщини: наук. зб. «Велика Волинь»: праці. Житомир. наук.-краєзнав. т-ва дослідників Волині*. Житомир: М. Косенко, 2003. Т. 29. С. 95–103.

89. Красильникова О. В. Історія українського театру ХХ сторіччя: монографія / [гол. ред. С. В. Головка]. Київ : Либідь, 1999. 203 с.

90. Крижановська О. Театральне життя міста // *Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.)* / [відп. ред. О. П. Реснт]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2019. С. 488–516.

91. Культура Галичини та Поділля: історія, досвід, проблеми : колективна монографія / [за ред. О. Кобзистого та ін.]. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. 536 с.

92. Культурно-освітні процеси в Україні від ХVІІІ до ХХІ ст. : монографія / [за ред. О. В. Турчинової]. Київ : Видавничий дім «Слово», 2018. 496 с.

93. Кушка Н. Музична Вінниця. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2020. 480 с.

94. Левчук О.В. Дозвілля у повсякденному житті киян початку ХХ ст. (за матеріалами місцевих газет) // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 48. С. 230-234.

95. Левчук О. Історія культури Кам'янець-Подільського. Хмельницький : Аксіома, 2008. 300 с.

96. Лиса Л. Народний дім у Вінниці // *Подільська старовина*. Вінниця, 2003. С. 116-125.

97. Лиса О. І. Політичні настрої інтелігенції Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : дис ... канд. іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2010. 215 с.
98. Лобас П. О. Змішовський Антон Петрович // *Українська літературна енциклопедія. У 5 т. Т. 2 : Д–К*. Київ : Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1990. С. 273.
99. Луц В. Культурно-мистецьке життя Рівного початку ХХ ст. // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. ІV*. Рівне: Волинські обереги, 2006. С. 223–224.
100. Мамонтов Я. Українська драматургія передреволюційної доби (1900–1917) // *Червоний шлях*. 1926. № 11–12. С. 176–203.
101. Мар'яненко І. О. Минуле українського театру. Зустрічі, творча праця. Київ: Мистецтво, 1953. 184 с.
102. Матеріали до історії українського театру. Від витоків до початку ХХ ст. / [НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського]. Київ, 2016. 280 с.
103. Матола О.О. Аматорська музично-театральна культура України: історіографія дослідження // *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Мистецтвознавство*. 2014. Вип. 30. С. 62-68.
104. Митці України. Енциклопедичний довідник / [упоряд. М. Г. Лабінський, В. С. Мурза; за ред. А. В. Кудрицького]. Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. 848 с.
105. Мірошніченко Н. Модернізм в українській драматургії початку ХХ ст. // *Український театр ХХ ст.* Київ: ЛДЛ, 2003. С. 4-36.
106. Нариси з історії інонаціонального театру в Україні ХХ – – початку ХХІ століть / [М. О. Гринишина, А. Баканурський, Ю. Раєвська та ін; Нац. акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучасного мистецтва; за заг. ред. М. О. Гринишиної; вст. сл. В. Сидоренко]. Київ: Фенікс, 2017. 873, [2], XV с.
107. Нариси з історії театального мистецтва України ХХ століття / [Ін-т проблем сучасн. мистецтва Академії мистецтв України; гол. ред., упоряд.

М. О. Гринишина, В. Сидоренко (голова), І. Д. Безгін, Г. І. Веселовська та ін.]. Київ: Інтертехнологія, 2006. 1054 с.

108 Національний драматичний театр імені Марії Заньковецької. Час і долі / [авт. кол. Р. Пилипчук, Р. Леоненко (вступ), Г. Веселовська (розділи 1-3), Р. Лаврентій (розділ 4); упоряд., пер. сл. і заг. ред.: Б. Козак]. Львів: Каменяр, 2016. 524 с.

109. Національна опера України: сторінки історії та таємниці легендарного театру // URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/50988/>.

110. Наш театр: Книга діячів українського театрального мистецтва. 1915–1975. Т. I / [редкол.: О. Лисяк, Г. Лужницький (гол. ред.), Л. Полтава (літ-мовн. ред.), В. Шашаровський]. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1975. 848 с.

111. Новиков А. Українська драматургія й театр: від найдавніших часів і до початку ХХ ст. Харків: Основа, 2011. 408 с.

112. Островерх О. Від натуралізму до авангарду. Концепції простору в контексті українського театру останньої чверті ХІХ – першої чверті ХХ століття // *Українській театр ХХ століття* / [редкол.: Н. Корнієнко та ін]. Київ, 2003. С. 393–419.

113. Перший стаціонарний український театр // URL: <https://tlebedinskaya.wixsite.com/theaterxx/dramatichnij-teatr>.

114. Пилипчук Р. Історія українського театру (від витоків до кінця ХІХ ст.). Львів : Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 356 с.

115. Пилипчук Р. Я. Український театр // *Історія української культури. У п'яти томах. Т. 4. Кн. 2. Українська культура ХІХ ст.* Київ: Наук. думка, 2005. С. 285–418.

116. Піскун І. Український радянський театр: нарис. Київ : Держ. вид-во образотвор. мистецтва і муз. літ. УРСР, 1967. 82 с.

117. Попович М. Нарис історії культури України. Київ: АртЕк, 1998. 728 с.

118. Поява оперного театру у Києві // URL: <https://nmiu.org/bloh/item/94-z-istorii-opernoho-teatru-v-kyievi-mizh-mystetstvom-i-politykoiu>
119. Прищеп О. П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне: ПП ДМ, 2010. 287 с.
120. Прищеп О. «Місця зустрічі»: культурне довкучля міст Правобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія. Рівне: М. Дятлик, 2019 с. 688 с.
121. Прищеп О. П. Освітньо-культурне середовище міст і містечок Правобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.): дис. докт. іст. наук: спец. 07.00.01 історія України / Прищеп Олена Петрівна. Київ, 2020. 591 с.
122. Режисура українського театру: традиції і сучасність: зб. наук. пр. / відп. ред. Л. Дашківська. Київ : Наук. думка, 1990. 300 с.
123. Рибак М.О. Вулиця Архітектора Городецького. Київ: Фенікс, 2007. 238 с.
124. Рибак М.О. З історії київських драматичних театрів, або адреси київської мєльпомени // *Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва*. Київ: Кий, 1997. 314 с.
125. Рибак М.О. Хрещатик відомий і невідомий. Київ: Кий, 2003. 377 с.
126. Савченко І., Ліпницька І. Словник театрознавчих термінів і понять. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2021. 144 с.
127. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ: Альтернативи, 1999. 336 с.
128. Семенко Л. Театральне життя Вінниці до відкриття стаціонарного театру (1910 р.) // *Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку XX ст.: матеріали наук. конф. 24–25 верес. 2015 р. [Вінниц. обл. краєзнав. Музей]*. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. С. 470–477.
129. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1895. 250 с.

130. Сокирко Л. Г. М. П. Старицький: критико-біогр. нарис. Київ : Знання, 1996. 205 с.
131. Станіславський М. Д. Рубінштейн Л. А. Театр Житомира. Київ: Мистецтво, 1972. 152 с.
132. Статеева В. Українська мова та український театр у другій половині XIX ст. // *Дивослово*. 2005. № 4. С. 60–62.
133. Степаненко Н. С. Театр виводив «свій люд на шлях культурного життя» («Рідний Край» про театральну діяльність в Україні кінця XIX – початку XX століття) // *Часопис "Рідний край": духовні обшари українства : монографія*. Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2011. С. 108–120.
134. Субін-Кожевнікова А. С. Вінницький музично-драматичний театр ім. М. В. Садовського – дослідження архітектурно-планувальних особливостей будівлі на різних історичних етапах // *Науковий вісник будівництва*. 2016. № 2. С. 135-139.
135. Театр Б. Шильмана, в якому виступали видатні державні, військові та культурні діячі 1907 р. // URL: <https://kulturaxm.wordpress.com>.
136. Театральне мистецтво XIX – початку XX ст. // URL: <https://ukr.sovfarfor.com/teatr-kno/353-teatralne-mystectvo-19-pochatku-20-st.htm>
137. Українська драматургія й театр від витоків до сучасності: рек. бібліограф. покажч. / [Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, наук. б-ка ; уклад. Т. І. Неудачина; відп. ред. О. Г. Коробкіна]. Харків: ХНПУ, 2020. 68 с.
138. Українське театральне мистецтво XX століття // URL: <https://tlebedinskaya.wixsite.com/theaterxx/dramatichnij-teatr>
139. Український драматичний театр: нариси історії : у 2-х т. Т. I : Дожовтневий період. Київ : Вид-во АН УРСР, 1967. 576 с.
140. Український театр XX століття : антологія вистав / [Нац. акад. мистец. України, Ін-т пробл. сучасного мистец. ; за заг. ред. М. Гринишиної]. Київ : Фенікс, 2012. 943 с.

141. Український театр початку 20 ст. (за книгою «Семчишин М. Тисяча років української культури. К., 1993») // URL: <https://uaistoria.com/український-театр-початку-20-ст/>

142. Філінюк А., Григор'єв Р. Художній театр на Поділлі в 1864–1921 рр. у контексті розвитку музичного мистецтва: рецензія на книгу Кушка Н. Музична Вінниця. Вінниця: ФОП «Вінницька міська друкарня», 2020. 480 с. // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні праці*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2023. Т. 40. С. 255–273.

143. Філінюк А. Г., Григор'єв Р. В. Розвиток художнього театру на Поділлі в 1864–1921 рр.: історіографія проблеми // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки* / [редкол.: А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2020. Вип. 13: Присвячений 75-річчю від дня народження професора Л. В. Баженова. С. 66–85.

144. Цимбаньова О. Лаври і терни...: життєвий і творчий шлях Михайла Старицького. Київ : Укр. держ. центр культур. ініціатив, 1996. 186 с.

145. Черничко І. Інноваційні процеси в українській національній культурі: вплив на розвиток театру і драми кінця ХІХ – початку ХХ століть // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1999. Т. 237: Праці Театрознавчої комісії. С. 56–92.

146. Черничко І. В. Культура і держава: тенденції, проблеми та перспективи розвитку взаємовідносин владних і театральних мистецьких структур в Україні / [НАН України, Рада з вивчення продуктив. сил України]. Київ, 1998. 68 с.

147. Черничко І. Український народний театр кінця ХІХ – початку ХХ століття // *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 1 . С. 76–82.

148. Ширман Р., Мирошніченко Д. Український театр і кінематограф на початку ХХ ст.: аспекти взаємодії та новаторські тенденції // *Вісник*

Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво. 2019. Вип. 2. С. 188–199.

149. 16 вересня 1901 року у Києві відкрили оперний театр // URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1200259.html>

150. Юрченко В. В. Матеріали цензурних установ у м. Києві як історичне джерело (1838–1917 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.06 / В. В. Юрченко. Київ, 2010. 219 с.

151. Ян І. М. Жанрово-стильові особливості української театральної драматургії: кінець XIX – початок XX ст. // *Культура і сучасність*. 2016. № 2. С. 77–82.

152. Ян І. М. Історико-культурні умови становлення та розвитку українського музично-драматичного театру останньої третини XIX – початку XX століття // *Хореографічна та театральна культура України: педагогічні та мистецькі виміри* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 18–19 квіт. 2013 р. Київ, 2013. Ч. 2. С. 134–136.

153. Ян І. М. Модерністські пошуки українського музично-драматичного театру на початку XX століття // *Культура і сучасність*. 2017. № 1. С. 82–86.

154. Ян І. М. Репертуар українського музично-драматичного театру як чинник збереження культурних традицій української нації (остання третина XIX – початок XX ст.) // *Культура України. Серія: Мистецтвознавство* : зб. наук. пр. Харків. держ. акад. культури. Харків. 2018. Вип. 61. С. 342–351.

155. Ян І. М. Театральна діяльність осередків «Просвіти» Наддніпрянщини та Півдня України кінця XIX – початку XX століття // *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури* : зб. наук. пр. Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. Київ. 2016. Вип. 37. С. 139–148.

156. Ян І. М. Тенденції розвитку українського музично-драматичного театру останньої третини XIX — початку XX століття // *Культурно-мистецька освіта як складова художнього простору XXI століття*: зб.

матеріалів Міжнар. наук.-творч. конф., 30 квіт. 2014 р. Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. Київ. 2014. С. 81–83.

157. Ян І. М. Український аматорський театр Наддніпрянщини: кінець ХІХ – початок ХХ ст. // *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2016. № 4. С. 124–128.

158. Ян І. М. Український музично-драматичний театр у соціокультурному просторі кінця ХІХ – початку ХХ століття: монографія. Київ : НАКККіМ, 2020. 320 с.